

45. Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.) // ГДА СБУ : Сборник документов... : в 98 т. – ФП № 13. – Архив № 372. – Т. 88, л. 37.
46. ДА СБ України – Фонд печатных изданий. Архив № 372 – Т. 88 : Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.), л. 37.

В материале раскрыты начальные этапы становления вооруженных формирований под эгидой Организации украинских националистов (бандеровцев) (ОУН (б)). Определены теоретические обоснования и практические попытки начать создание регулярной “Украинской национальной революционной армии” (УНРА). Проанализированы причины, которые обусловили необходимость возникновения военных структур партизанского характера. В процессе освещения особенностей возникновения и функционирования Украинской народной самообороны (УНС) сделан акцент на использовании рассекреченных документов органов безопасности СССР.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, национализм, вооруженные силы, Организация украинских националистов, Украинская народная самооборона.

At the material present the chief stages of the evolution of the rise of a armed forces by guidance of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) (OUN (b)). Outlines the theoretical basis and practical efforts to start creating regular “Ukrainian National Revolutionary Army” (UNRA). The article reveals the reasons that necessitated the rise of military structures partisan nature. During the coverage of the origin and functioning of the Ukrainian People’s Self-Defense (ONS) focuses on the use of declassified documents of the security of the USSR. The origin of this military detachments can by the illustration of the alteration of a seeing by a government of a OUN(b) of the process of a nation army development at the time of Second World War (1941–1943 years).

Keywords: national liberation movement, nationalism, armed forces, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian People’s Self-Defense.

УДК 94(477.83/86):355.292.5

Василь ТИМКІВ

ПОЧАТКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ВИШКОЛУ УПА НА ПРИКАРПАТТІ (ЧЕРВЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1943 р.)

У статті розглянуто початок процесу створення військової навчальної системи Української повстанської армії на території Станіславської (Івано-Франківської) області в 1943 році. Головну увагу приділено вивченню перших навчальних військових загонів УПА.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Українська народна самооборона, військова підготовка, збройна боротьба, Станіславщина.

Досить важливою передумовою успішної боротьби будь-якої військової формації є підготовка та навчання її кадрів. Організація українських націоналістів ще з 1941 р., з моменту проголошення Акта про відновлення Української державності, приступила до створення військових вишкільних організацій, які мали постачати підготовлених офіцерів для української армії. Так, 1941 року виникла перша старшинська школа в Коломиї (або старшинська сотня), що знаходилася в приміщенні на вулиці Словацького. Її очолив член ОУН Мирослав Харкевич (“Степан”), родом із с. Іллінці Снятинського повіту. До школи приймали студентів вищих шкіл, згодом випускників гімназій та учнів старших гімназійних класів. Старшинська сотня була поділена на три чоти. Комендантом першої був старий вояк УСС Іванець, другою чотою командував резервний четар польської армії, а третьою – поручник румунської армії, уродженець Буковини, Микола Сухолотюк¹.

Зі створенням перших відділів Української повстанської армії, що були сформовані на Поліссі та Волині в кінці 1942 р., постала проблема їх військової підготовки. Для підготовки

офіцерських кадрів у червні 1943 р. була створена перша старшинська школа з 3–4-місячним терміном навчання, яка отримала назву “Дружинники”. У вересні 1943 р. виникла старшинська школа “Лісові чорти”. Обидві школи діяли на Волині.

У цей же час на Галичині, як складові УПА, формуються перші відділи Української народної самооборони, які здебільшого мали вишкільний характер. Прикарпаття, у географічному й військово-політичному сенсі, слугувало відмінною територією для базування військових вишкільних УПА. Це, насамперед, лісиста гірська місцевість, де легко можна було захопити вишкільні табори. У військово-політичному сенсі в період 1942–1943 рр. німецьких окупантів менше тривожила Галичина як регіон активності українських повстанців. Саме тому з усіх 12 військово-вишкільних таборів у вересні 1943 р. 9 діяло на терені Станіславщини².

УНС мала вже деяку основу для свого формування. Такою була військова школа ОУН “Тигри”, що існувала на Коломиїщині ще з 1942 р., і збройні боївки ОУН, члени яких і стали мобілізаційним ресурсом для відділів УНС³.

Випускники школи ОУН(б) “Тигри” у квітні 1943 р. створили сотню “Сіроманці”, яка передислокувалася на Долинщину. Сюди ж перейде, сформована на Рогатинщині й Бережанщині з колишніх студентів і викладачів університетів, сотня “Трембіта”⁴. На Долинщині сотні “Сіроманці” і “Трембіта” продовжили свою військову підготовку, об’єднавшись у вишкільний курінь “Гайдамаки”, до якого ще приєднається сотня “Кривоносці”⁵. Очолив курінь хорунжий Степан Фрасуляк (“Хміль”), учитель за фахом, на той час військовий референт Калуського окружного проводу ОУН. Дослідник Руслан Забілий вважає, що Степан Фрасуляк був і біля витоків школи ОУН(б) “Тигри”⁶, оскільки курінь УНС “Гайдамаки” до жовтня 1943 р., так само як і школа, мав назву “Тигри”⁷.

На Долинщину для вишколу в курені “Гайдамаки” була направлена Одеським окружним проводом ОУН група наддніпрянців на чолі з полтавчанином Дмитром Карпенком (“Яструб”), колишнім старшим лейтенантом радянської армії⁸. Він буде зарахований стрільцем у сотню “Сіроманці”, згодом виконуватиме функції політвиховника в цій сотні, а пізніше її очолить⁹.

Навчання в курені “Гайдамаки” тривали з 23 серпня до жовтня 1943 р., після чого сотні вийшли з куреня й почали діяти як повноцінні бойові відділи. Сотня “Сіроманці” під орудою командира Дмитра Карпенка (“Яструба”) перейде на Тернопільщину та переросте в курінь. Сотня “Трембіта” також переросте в курінь, частина якого перейде на Львівщину. Таким чином, Прикарпатська земля слугувала своєрідним інкубатором для повстанських відділів, яких пізніше направляли в інші регіони Галичини.

Після першого випуску в курінь “Гайдамаки” було набрано чергові три сотні новобранців. Їх вишкіл тривав до грудня 1943 р., після чого курінь розформували. Випускників останнього призову розіслали по селах очолити самооборонні кущові відділи (СКВ). Так, уже навесні 1944 р. СКВ почали об’єднуватися в нові повстанські загони.

Окрім “Гайдамаків”, одночасно сформувався на Яремчанщині в складі трьох сотень курінь “Чорні чорти” імені Євгена Коновальця, який очолив Ілько Рачок (“Липей”), родом із Закарпаття, учасник боїв за Карпатську Україну 1939 р. Згодом “Липей”, який занадто суворо ставився до вояків, змушував до непосильної муштри, зняли із займаної посади, а на його місце призначили Яворського Миколу (“Козака”), що виконував до цього часу функції командира сотні (сотенного) в цьому курені. Це свідчить про певний рівень демократизму в лавах УНС.

Бажаючих вступити до військових шкіл УПА було дуже багато. Навіть з’явилася спеціальна інструкція, яка обмежувала до певної кількості новобранців з кожного терену¹⁰.

Курені “Гайдамаки” й “Чорні чорти” мали свої місця базування, де створювалися табори для вишкільників. Це були своєрідні казарми з їдальнею та підсобними приміщеннями для зберігання продуктів харчування тощо.

Вишкільний табір “Чорні чорти” виник у липні 1943 р. за 16 км від Косова в лісах поблизу потоку Збанулець. Про побутові умови учасників вишколу можемо довідатися зі слів учасника будівництва стрільця УПА Гринюка Юрія Васильовича, який стверджує, що в таборі було збудовано три казарми розміром 6 x 10 м, кухню 4 x 5 м, до якої долучено піддашся, де могли харчуватися близько 30 чоловік¹¹.

Сотні вишкільного куреня “Гайдамаки” розташовували свої табори на певній відстані одна від одної. Зокрема, сотня “Трембіта” на чолі з Іваном Капалом (“Бродягою”) організувала свій табір “Порпаш” під г. Стовба над звором Керниця біля с. Суходіл на Рожнятівщині. Чіткі уявлення про побудову табору залишив у своїх спогадах чотовий “Чорноморець”: “Раптом перед нами, як із-під землі, виринули серед бору будівлі, яких ми досі не бачили. Це оригінальний, практично-мистецький продукт бойківських майстрів-будівничих. Будівля виглядала так, немовби хтось розрізав велику стодолу, 17 м довгу, 12 м широку й 5 м високу, наповздовж великою пилою та розділив на дві половини й поставив їх окремо недалеко одну від одної. Це було ... два окремі курені. Велика стіна – довга на 17 м, висока на 5 м, у виді прямокутника, у довгій високій стіні два широкі вікна-отвори, 1.50 x 15.00 м, протилежна низька стіна теж прямокутна 17 x 1.50 м – глуха. Дві бічні стіни однакові у вигляді нерівнораменного трапезу, нижче рам’я 1.50 м – високе 5 м, ширина 6 м. Менш-більше по середині цих стін – отвори на двері 2 x 1.5 м і під стріхою два отвори на дим.

Житлова площа куреня – 17 x 6 м кв. З одного боку долівка, вистелена м’якими смерековими гілками, це – наші ліжка. У головах поклали одягу й наплечники, а у ногах – у козлах зброю. Посередині – прохід і рівночасно місце, де можна розкласти ватру. По другім боці – столи й лавки для трапези та для теоретичних зайнять під час дощів. Курені побудовані з сирого негрубого, круглого смерекового окореного дерева, спояні дерев’яними замками. Стіни обтикані зеленим мохом, а стріха покрита корою з дерева. Вікна куренів – звернені на південний схід.

Таких куренів є три, 20–30 м один від одного, окремий для кожної чоти. Кругом нас ліс, тільки перед одним куренем – маленька поляна. З літака нічого не можна було запримити. Трохи дальше, яких 200 м від куренів, були санітарні місця, а 50 м прямо вниз два великі сильні джерела і при них наша кухня з великим кітлом на страви й меншим на каву та чай. Кухня відкрита, але під стріхою, на чотирьох стовпах. Недалеко від кухні – маленький льох на замку, місце на наші харчові резерви, на залізні порції, сухарі, м’ясо й сало”¹².

Створені під керівництвом ОУН збройні відділи УНС із самого початку вели боротьбу проти німецьких окупантів. Проте, здебільшого, це були оборонні бої. Так, восени німці безуспішно декілька разів намагалися розгромити курінь “Чорні чорти”, що базувався в той час на околицях Микуличина. 27 вересня 1943 р. на табір “Порпаш” здійснив напад німецький батальйон. Повстанці змушені були відступити. Наступного дня вояки сотні “Трембіта” підірвали вузькоколіяку, якою поверталися німці, унаслідок чого багато з них полягло^{13,14}. У грудні 1943 р. гестапівці у складі чотирьох тисяч осіб спробували оточити й знищити курінь “Гайдамаки”, але наступ було відбито.

У червні 1943 р., крім вишкільних куренів “Гайдамаки” та “Чорні чорти”, згідно з наказами Шухевича, на терені Станіславівщини існували дві підстаршинські школи: імені Симона Петлюри (командир “Степовий”, у минулому офіцер-інструктор радянської армії) і “Беркути” (командир поручник “Чмелик”)¹⁵. На думку дослідника І.К.Патриляка, навіть підготовлені фахівці, що перейшли до УПА з інших армій, не завжди могли прилаштуватися до суто партизанських умов ведення бойових дій, які вимагали більшої ініціативи та обмеження певних формальностей¹⁶. У цьому, певною мірою, полягала важливість таких партизанських вишколів для підстаршин, а згодом старшин у школі УПА “Олені”, що виникла 1944 року на Долинщині.

Місцем дислокації підстаршинської школи імені Симона Петлюри було підніжжя гори Піп Іван. Пізніше її перенесено на гору Гарницю поблизу Космача¹⁷. Підстаршинська школа “Беркути” базувалася в Малиновицях¹⁸.

Основною метою навчання майбутніх підстаршин УПА було оволодіння основами бойової тактики. Для цього курсанти вивчали бойові статuti піхоти, розвідки, артилерії різних армій (польської, німецької, радянської). Спеціально вивчалися елементи партизанської тактики (марші й постої; бій в особливих умовах; наступ; оборона й плановий відхід; нальоти й засідки; тактика боротьби десантних підрозділів; вогнева дисципліна, бойові завдання для автоматників; маневрування; віддача бойових наказів і т. ін.)¹⁹.

Підводячи підсумки, слід наголосити, що Прикарпатські терени найбільше підходили для організації військових вишколів УПА із двох основних причин. Перша причина – це при-

родні умови Станіславщини, які дозволяли організувати таємні вишкільні табори. Друга – це дещо м'якший німецький окупаційний режим, адже Прикарпаття входило до дистрикту “Галичина”, де гітлерівська репресивна машина діяла не настільки жорстоко й тотально. Тому на теренах Прикарпаття проходив військовий вишкіл із Львівщини, Тернопільщини, Волині та інших регіонів України.

Військовий вишкіл УПА поділявся на два типи: вишкільні сотні й курені та старшинські й підстаршинські школи. Зазвичай кожен такий вишкіл базувався в підпільному таборі, де було організоване військово-навчання з розкладом дня та занять.

Організація військових шкіл – це саме та ознака, яка надавала регулярного характеру Українській повстанській армії. Існувала чітка система організації: вишкільні відділи при Генеральному та Краєвих штабах, військові школи УПА діяли майже в кожній Військовій окрузі УПА й організаційно-методично підпорядковувалися цим відділам; у школах був передбачений чіткий інструкторський штат, який складався з досвідчених колишніх вояків польської, радянської армій, а також ДУН; навіть була організована робота з підготовки військової методичної літератури.

Варто зазначити також те, що керівництво ОУН та УПА, організуючи вишкільну систему, продовжувало українську історичну військову традицію, адже першочерговим було патріотичне виховання, яке формувало повноцінного українського вояка. Для партизанської армії, якою була Українська повстанська армія, останнє мало особливе значення, оскільки забезпечувало моральну стійкість вояків у боротьбі з більшовицьким ворогом, який усіляко заперечував свій характер окупанта.

1. Харкевич М. Я вас не забув : Спомини. 1939–1945 / М. Харкевич. – Нью-Йорк ; Чикаго, 1997. – С. 123, 125.
2. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 168.
3. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. Т. 5. – Львів : Логос, 2002. – С. 293.
4. ОУН і УПА в Липовиці (Оповідач М. М. Лютак, 1918 року народження, записав, упорядкував і літературно опрацював Микола Зінчук в с. Липовиці Рожнятівського району Івано-Франківської області 25 липня 1994 р.). – Режим доступу : <http://proridne.org/folklore/stories/ОУН і УПА в Липовиці.html>.
5. Ремесло повстанця : зб. праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмель”. – Львів, 2007. – С. 49.
6. Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк – “Хмель” / Р. Забілий // Український визвольний рух : зб. статей. – № 5. – Львів, 2005. – С. 194.
7. “Чорноморець”, чотовий. Сотня “Трембіта” (Спомин) // Літопис Української повстанської армії. Т. 12 : Тернопільська воєнна округа УПА “Лисоня” : документи і матеріали. – Торонто, 1989. – С. 225.
8. Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк “Хмель” / Р. Забілий // Український визвольний рух : зб. статей. – № 5. – Львів, 2005. – С. 194–195.
9. Содоль П. Українська Повстанча армія, 1943–49 : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – С. 85.
10. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 170.
11. Історія найбільшого села Європи Микуличин. – Режим доступу : <http://vechervkarpatah.at.ua/index/0-1087>.
12. “Чорноморець”. Сотня “Трембіта” // Літопис Української повстанської армії. Т. 12 : Третя Подільська Воєнна округа УПА “Лисоня”. – Торонто, 1989. – С. 215–216.
13. Хор. Вихор. Бій на горі Стовбі // Літопис Української повстанської армії. Т. 4 : Чорний ліс. Кн. 2. – Торонто, 1989. – С. 111–112.
14. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 171–172.
15. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2002. – Т. 5. – С. 294–295.

16. Патриляк І. К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА / І. К. Патриляк // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 63.
17. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 169.
18. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2002. – Т. 5. – С. 295.
19. Корчак І. Тактика бойових дій УПА / І. Корчак. – Режим доступу : www.nru.org.ua/printid=59&t=analytic.htm.

В статье рассмотрены начало процесса создания военной учебной системы Украинской повстанческой армии на территории Станиславской (Ивано-Франковской) области в 1943 году. Основное внимание уделено организации первых учебных военных отрядов УПА.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, Украинская народная самооборона, военная подготовка, вооруженная борьба, Станиславщина.

The article deals with the beginning of the process of the military educational system of the Ukrainian Insurgent Army in Stanislav (Ivano-Frankivsk) area in 1943. The main attention is paid to the first training military units UPA.

Keywords: Ukrainian Insurgent Army, the Ukrainian Defense, military training, armed struggle, Stanislav area.

УДК 94 (100): 355.318.2(430) “1939/1945”

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

ІНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ВІДДІЛИ В СКЛАДІ УПА (1943–1944 рр.)

У статті проаналізовано проблему залучення іноземців до Української повстанської армії (УПА), до якої увійшли представники багатьох народів, поневолених сталінським режимом. В УПА, зокрема, воювали узбеки, вірмени, азербайджанці, грузини, північні кавказці та вояки інших національностей, які приєдналися до цієї партизанської армії з метою боротьби за свободу. Згідно з головною думкою автора, наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. український повстанський рух був найбільш потенційно небезпечним рухом для більшовицької системи, оскільки його метою було проголошення визволення не тільки України, а й інших республік СРСР з-під гніту сталінської диктатури.

Ключові слова: іноземні відділи, повстанський рух.

Понад 50 років проблему творення іноземних формувань у складі Української повстанської армії (УПА) не вивчали з політичних підстав. Радянська пропаганда в рамках широкомасштабної кампанії дискредитації українського націоналістичного руху твердила про національно одноманітний склад УПА на підставі популяризації 1941 р. гасла “Україна для українців” активістами Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН-Б). Однак при цьому в СРСР замовчували факт того, що творення УПА відбулося за зовсім інших умов у 1943 р. і збіглося з поширенням у пропаганді ОУН-Б й упровадженням на практиці гасла “Свобода народам – свобода людині!” За понад 20 років після проголошення незалежності нашої країни вивчення цієї цікавої і важливої сторінки з історії українського повстанського руху в роки Другої світової війни практично оминали своєю увагою вітчизняні та зарубіжні дослідники, за винятком невеликих за обсягом публікацій або коротких згадок у працях з історії національного руху опору гітлерівському та сталінському режимам в Україні в 1940-х рр. Метою публікації є спроба якоюсь мірою заповнити прогалину із цієї проблеми в